

Список використаних джерел

1. Human development report 2015. Work for human development by the United Nations Development Programme. – 1 UN Plaza, New York, NY 10017, USA. – 274 p.
2. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Hervé Abdi. Normalizing Data. In Neil Salkind (Ed.). Encyclopedia of Research Design. Thousand Oaks, CA: Sage. 2010. Retrieved from: <https://www.utdallas.edu/~herve/abdi-Normalizing2010-pretty.pdf>.
4. De Smith M J (2015). STATSREF: Statistical Analysis Handbook - a web-based statistics resource. The Winchelsea Press, Winchelsea, UK. Retrieved from: <http://www.statsref.com/StatsRefSample.pdf>.
5. Руденко В. М. Математична статистика / В. М. Руденко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 304 с.
6. ISO 5479:1997. Statistical interpretation of data – Tests for departure from the normal distribution. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/22506.html>.
7. Харрінгтон Дж. Управление качеством в американских корпорациях / Дж. Харрінгтон. – М. : Экономика, 1990. – 272 с.

2.7. Управління фінансово-економічною безпекою ВНЗ у контексті підвищення ефективності його діяльності

Складність, динамічність та непередбачуваність процесів, які відбуваються у ринковому середовищі, неоднозначний вплив зовнішнього середовища обумовлюють необхідність визначення особливостей управління фінансово-економічною безпекою (ФЕБ) у системі управління суб'єктами господарювання. Економічна безпека навчального закладу – це функціонування економічної системи вищого навчального закладу (ВНЗ) у межах чинного законодавства, що забезпечує його незалежність, цілісність та стійкий розвиток як соціально-ринкової системи, а також його захищеність від дії зовнішніх та внутрішніх загроз [1, с. 35].

Фінансово-економічна безпека ВНЗ проявляється в його здатності адекватно реагувати на загрози та порушення стабільності й рівноваги системи освіти, протиставляти цим загрозам своєчасну та ефективну модернізацію (реорганізацію, розвиток, інновації) структури та функціонування самої цієї системи. Фінансово-економічна безпека ВНЗ зводиться до можливості реалізації його цілей та завдань. Йдеться про необхідні умови життєдіяльності (функціонування) та можливості реалізації найважливіших потреб суспільства (як поза межами навчального закладу, так і всередині нього).

У наукових працях відсутнє однозначне трактування поняття «економічна безпека вищого навчального закладу». Найчастіше фінансово-економічну безпеку характеризують як стан ВНЗ, в якому наявних ресурсів достатньо для запобігання, послаблення або захисту від загроз його діяльності [2].

Управління фінансово-економічною безпекою ВНЗ повинно бути засновано на принципах інноваційного розвитку. Саме інноваційний розвиток адаптований до змін внутрішніх та зовнішніх чинників економічної системи, пов'язаний з її здатністю зберігати динамічну рівновагу, успішно реагувати через застосування політичних, правових та інших механізмів на мінливі умови,

у тому числі ефективно долати кризові явища. Виявлення чинників ризику, небезпек та загроз – одне з найважливіших завдань забезпечення фінансово-економічної безпеки у сфері освіти [3]. ВНЗ слід розглядати не як статичний господарюючий суб'єкт, а як організацію, що динамічно розвивається в умовах постійно змінного зовнішнього середовища [4].

Скорочення попиту на освітні послуги внаслідок зменшення чисельності абітурієнтів призводить до посилення конкурентної боротьби між ВНЗ, ускладнення відносин між ними, що призводять до виникнення додаткових загроз фінансово-економічній безпеці вітчизняних ВНЗ.

Виходячи з цього потенційні загрози фінансово-економічній безпеці ВНЗ слід розглядати та аналізувати в межах двох основних груп:

- 1) потенційні загрози, що викликані змінами зовнішнього середовища функціонування ВНЗ в умовах статичності розвитку освітнього закладу;
- 2) потенційні загрози, що викликані розвитком ВНЗ та його переходом на новий щабель розвитку.

Недотримання першого положення веде за собою загрозу втрати акредитації і, як наслідок, статусу освітнього закладу. Недотримання другого положення створює небезпеку втрати конкурентоспроможності, а отже, і економічної можливості забезпечення фінансово-економічної безпеки.

З метою забезпечення високого рівня фінансово-економічної безпеки ВНЗ необхідна об'єктивна та оперативна інформація про зміни, що відбуваються на зазначеному об'єкті управління. У зв'язку з цим необхідно організувати систему регулярного моніторингу, що надає керівникам ВНЗ вичерпну інформацію для прийняття ефективних та інноваційних управлінських рішень, пов'язаних з забезпеченням фінансово-економічної безпеки [5].

Завданнями моніторингу в цьому випадку є:

- отримання об'єктивної інформації про поточне становище ВНЗ та тенденції його розвитку з погляду фінансово-економічної безпеки;
- виявлення загроз фінансово-економічній безпеці ВНЗ;
- системний аналіз та оцінка впливу загроз на основні бізнес-процеси ВНЗ;
- підготовка управлінських рішень з метою забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ.

Відповідно до сформульованих завдань можна виділити основні етапи моніторингу, а саме:

1. Формулювання цілей та завдань моніторингу.
2. Формування системи індикаторів для оцінки рівня фінансово-економічної безпеки вищого навчального закладу.
3. Визначення межі значень індикаторів на основі дослідження нормативно-правової бази та статистичної інформації, а також експертного аналізу.
4. Вибір засобів та методів збору інформації.
5. Збір, вивчення та узагальнення первинної інформації.
6. Визначення поточного рівня фінансово-економічної безпеки та відповідно стану ВНЗ.
7. Виявлення основних зовнішніх та внутрішніх загроз, що призводять до зниження рівня фінансово-економічної безпеки.

8. Підготовка інформації для прийняття управлінських рішень з нейтралізації виявлених загроз.

9. Контроль результатів управлінських впливів.

Таким чином, моніторинг є найважливішим інструментом забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ. Система моніторингу спрямована, в першу чергу, на своєчасне виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз, здатних призвести до зниження рівня фінансово-економічної безпеки. Правильно організований моніторинг здатний розпізнати можливе виникнення кризового стану вищого навчального закладу та оперативно відреагувати на таку ймовірність. Система моніторингу забезпечує керівництво ВНЗ оперативною та достовірною інформацією для прийняття ефективних управлінських рішень у сфері оперативного та стратегічного управління.

Для підтвердження та підвищення конкурентоспроможності ВНЗ необхідна додаткова іммобілізація фінансових резервів для залучення висококваліфікованого професорсько-викладацького складу, підвищення кваліфікації співробітників, удосконалення матеріально-технічної бази, що знижує рівень фінансової стійкості і, відповідно, фінансово-економічної безпеки освітнього закладу. З цього погляду підвищення конкурентоспроможності та покращення фінансового стану є різнонаправленими (конфліктними) цілями розвитку ВНЗ.

Саме від того, як почувається колектив ВНЗ, які цілі перед собою ставить кожен працівник, залежить рівень ефективності освітньої діяльності науково-педагогічного складу та фінансово-економічної безпеки ВНЗ. Тому дуже важливо керівництву ВНЗ забезпечити сприятливе середовище для діяльності і можливості реалізації та розвитку кожного працівника [6].

Професорсько-викладацький склад ВНЗ є ключовим елементом системи вищої освіти, що визначає всі інші його ресурсні складові, перш за все, якість наукових досліджень та ефективність освітньої діяльності. Кадрове забезпечення ВНЗ у сучасних умовах виступає чинником підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

Від досвідченості та кваліфікації професорсько-викладацького складу, здатності викладачів до продуктивної наукової та освітньої діяльності, до продукування нового знання, а не дублювання існуючих, у кінцевому результаті залежить соціальна ефективність та перспективи розвитку національної вищої школи.

На сьогодні формування кадрового ресурсу, що відповідає вимогам інноваційного характеру сучасної економіки, відіграє провідну роль. Проблема полягає не лише в рівні професійної освіти, підготовки кваліфікованих спеціалістів та учених, але й у зміні особистого образу цих кадрів, що передусім мотивовані на інноваційний розвиток, ініціативу, самонавчання [7].

Діяльність викладачів вищих навчальних закладів в умовах сьогодення характеризується такими негативними рисами, як:

- відтік найбільш кваліфікованих викладачів із сфери науки та освіти до інших галузей економіки через недостатню фінансову оцінку їх праці і, як наслідок, погіршення умов життя;

- небажання молодих спеціалістів отримувати післявузівську освіту та продовжувати свою професійну діяльність у ролі викладачів ВНЗ, що призводить до «старіння» професорсько-викладацького складу ВНЗ;

- великий відсоток викладачів, що працюють не на повну ставку (табл. 2.31);
- високий відсоток мобільності викладачів, що є свідченням їх орієнтації не на зайнятість, а на економічні стимули, що пов'язані з виживанням;
- значне перевантаження навчальними заняттями.

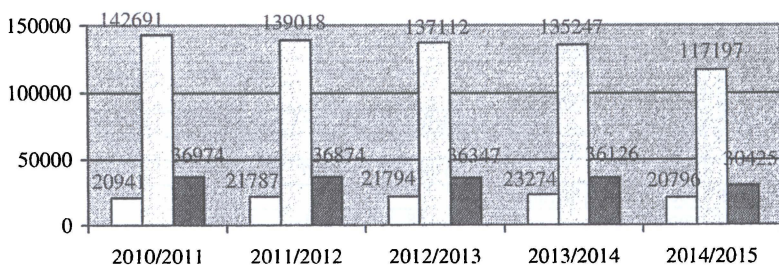
Таблиця 2.31

Викладацький склад ВНЗ I–IV рівнів акредитації на початок навчального року

Показник	Навчальний рік				
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
ВНЗ I–II рівня акредитації					
<i>Всього по Україні (осіб)</i>	37 199	37 088	36 485	36 254	30 593
з них штатні	31 598	31 738	31 124	30 766	25 681
<i>Педагогічні працівники, всього</i>	36 974	36 874	36 347	36 126	30 425
з них штатні	31 399	31 565	31 017	30 680	25 553
у т. ч. працюють менше ніж на ставку	4529	4664	4478	4857	4403
<i>Науково-педагогічні працівники, всього</i>	225	214	138	128	168
з них штатні	199	173	107	86	128
у т. ч. працюють менше ніж на ставку	9	9	11	10	36
ВНЗ III–IV рівня акредитації					
<i>Всього по Україні (осіб)</i>	163 632	160 805	158 906	158 521	137 993
з них штатні	140 065	139 310	138 559	138 330	120 764
<i>Педагогічні працівники, всього</i>	20 941	21 787	21 794	23 274	20 796
з них штатні	18 169	18 931	19 172	20 400	18 085
у т. ч. працюють менше ніж на ставку	3044	3067	3691	4001	3606
<i>Науково-педагогічні працівники, всього</i>	142 691	139 018	137 112	135 247	117 197
з них штатні	121 896	120 379	119 387	117 930	102 679
у т. ч. працюють менше ніж на ставку	21 146	23 721	25 435	27 632	24 761

Джерело: складено автором за даними [8–12].

Як свідчать вищенаведені дані, кількість науково-педагогічних працівників за аналізований період має тенденцію до зниження. Динаміка викладацького складу працівників ВНЗ III–IV рівня акредитації по роках представлена на рис. 2.21.

- Педагогічні працівники ВНЗ III–IV р.а.
- Науково-педагогічні працівники ВНЗ III–IV р.а.
- Педагогічні працівники ВНЗ I–II р.а.

Рис. 2.21. Динаміка чисельності викладацького складу ВНЗ I–IV рівня акредитації у 2010–2015 рр.

Джерело: побудовано автором [8–12].

На початок 2014/15 навчального року у ВНЗ всіх рівнів акредитації працювало 131,3 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників, з них 12,8 тис. докторів та 64 тис. кандидатів наук, 11,3 тис. професорів та 43,2 тис. доцентів (табл. 2.32).

Таблиця 2.32

Наукові ступені та учені звання викладацького складу ВНЗ I–IV рівнів акредитації, на початок навчального року

Наукові ступені та учені звання викладацького складу			Навчальний рік				
			2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
ВНЗ I–II рівня акредитації							
Педагогічні працівники	науковий ступінь	кандидат наук	937	964	951	986	949
		коефіцієнт зростання	-	1,03	0,99	1,04	0,96
		доктор наук	58	56	55	43	49
	учене звання	доцент	-	0,96	0,98	0,78	1,14
		коефіцієнт зростання	341	328	325	288	271
		професор	-	0,96	0,99	0,88	0,94
Науково-педагогічні працівники	науковий ступінь	кандидат наук	56	57	53	44	42
		коефіцієнт зростання	-	1,02	0,93	0,83	0,95
		доктор наук	114	121	83	89	126
	учене звання	доцент	-	1,06	0,68	1,07	1,42
		коефіцієнт зростання	23	23	18	14	17
		професор	-	1	0,78	0,78	1,21
Педагогічні працівники	науковий ступінь	кандидат наук	52	58	25	37	51
		коефіцієнт зростання	-	1,12	0,43	1,48	1,38
		доктор наук	22	20	19	17	19
	учене звання	доцент	-	0,91	0,95	0,89	1,12
		коефіцієнт зростання	529	604	658	772	796
		професор	-	1,14	1,09	1,17	1,03
Науково-педагогічні працівники	науковий ступінь	кандидат наук	22	28	18	29	33
		коефіцієнт зростання	-	1,27	0,64	1,61	1,14
		доктор наук	205	229	226	264	256
	учене звання	доцент	-	1,12	0,99	1,17	0,97
		коефіцієнт зростання	15	26	16	24	22
		професор	-	1,73	0,62	1,5	0,92
Науково-педагогічні працівники	науковий ступінь	кандидат наук	66 689	67 057	67 675	69 582	62 158
		коефіцієнт зростання	-	1,01	1,01	1,03	0,89
		доктор наук	13 367	13 436	13 826	14 269	12 682
	учене звання	доцент	-	1,01	1,03	1,03	0,89
		коефіцієнт зростання	44 608	45 060	46 127	47 416	42 600
		професор	-	1,01	1,02	1,03	0,89
Науково-педагогічні працівники	учене звання	доцент	12 158	12 211	12 484	12 609	11 249
		професор	-	1,01	1,02	1,01	0,89

Примітка. Значення коефіцієнта зростання (розраховано ланцюговим методом), що перевищують одиницю, свідчать про зростання показника в динаміці, значення, що менші за одиницю – навпаки, про зниження показника.

Джерело: складено автором [8–12].

Останнім часом проблеми професорсько-викладацького складу ВНЗ почали визнавати офіційно. До найактуальніших належать: «старіння» кадрів, відтік викладачів найбільш перспективної групи 30-39 років, а останніми роками

і скорочення базової вікової групи 40–49 років, невідповідність рівня компетенції багатьох викладачів сучасним інноваційним вимогам. Прірва між молодими фахівцями, що приходять до сфери освіти, та старшими поколіннями росте, що загострює проблему наступності.

Складність та багатогранність праці викладачів (навчальна, методична, науково-дослідна, виховна робота) пояснює небажання молоді працювати у сфері освіти, адже матеріальна винагорода за таку дуже складну інтелектуальну і моральну працю порівняно низька.

За даними, що відображені на рис. 2.22, чітко простежується тенденція до зниження кількості працівників ВНЗ III–IV рівнів акредитації у 2014/15 навчальному році порівняно з попередніми роками. І в табл. 2.32 коефіцієнт зростання цього періоду 0,89, що вказує на зниження тенденції.

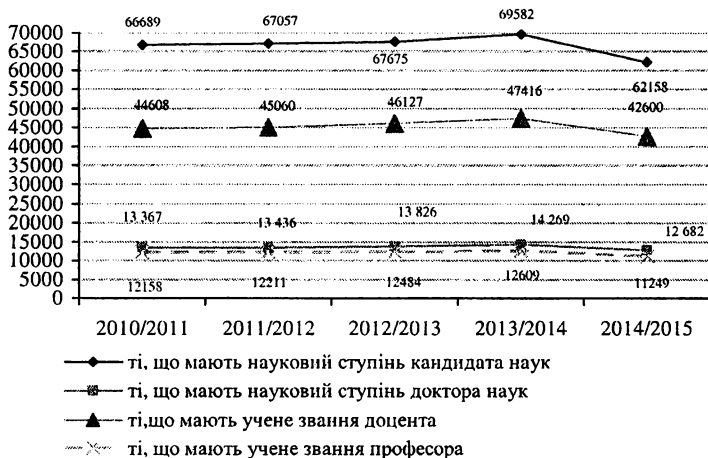

Рис. 2.22. Динаміка якості викладацького складу ВНЗ III–IV рівня акредитації у 2010–2015 рр.

Джерело: побудовано автором [8–12].

Прагнення підвищити економічну ефективність спонукає до більшої диференціації оплати праці з прив'язкою до кінцевих результатів роботи діяльності організації, підвищення кваліфікації, освітнього рівня працівника та його кар'єрного зростання. Тому проблема реалізації мотиваційного потенціалу оплати праці в ринковій економіці полягає в максимальному застосуванні саме стимулюючої функції оплати праці [13, с. 59].

Що стосується факторів зовнішнього середовища, то до них належить вся сукупність факторів, що знаходяться за межами контролю ВНЗ і які повинні бути враховані при оцінці рівня економічної ефективності освітньої діяльності ВНЗ.

Дуже часто зустрічається ситуація, коли установи з високим рівнем ринкової ефективності працюють на межі фінансового ризику з низьким рівнем фінансово-економічної безпеки; і навпаки, компанії зі стабільними показниками економічної фінансово-економічної безпеки мають порівняно низьку конкурентоспроможність [4].

Отже, варто визначити основні групи факторів зовнішнього середовища, під впливом яких знаходиться сфера освіти, з метою підвищення ефективності освітньої діяльності та забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки ВНЗ [14, с. 128]. На рис. 2.23 наведено узагальнення факторів зовнішнього середовища, що впливають на діяльність вищих навчальних закладів, та рівень їх фінансово-економічної безпеки.

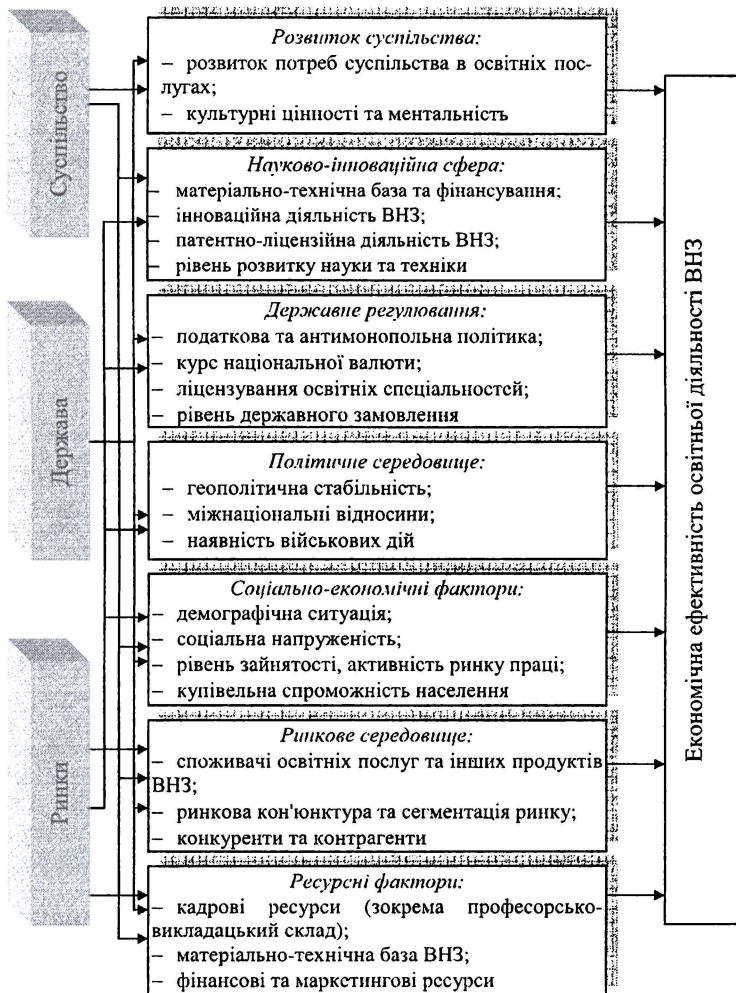

Рис. 2.23. Групування факторів зовнішнього середовища та їх вплив на економічну ефективність освітньої діяльності та забезпечення економічної безпеки ВНЗ

Джерело: адаптовано автором за даними [14].

Крім того, що фактори зовнішнього середовища впливають на ВНЗ, вони також чинять вплив і один на одного. Умови сьогодення диктують необхідність розширення спектра сфер зовнішнього впливу. Якщо раніше увага переважно концентрувалась на економічних та технічних обставинах, то нині це коло доповнено соціальними цінностями, аналізом сфери політичної та юридичної відповідальності.

Зовнішнє середовище поділяють на сферу прямого та опосередкованого впливу. До факторів прямого впливу відносяться зовнішні джерела впливу, що безпосередньо впливають на функціонування ВНЗ. До таких факторів належать: діяльність державних органів (включаючи органи місцевого управління), їх постанови закони тощо; партнери та партнерські зв'язки (у тому числі міжнародні); діяльність конкурентів на ринку освітніх послуг.

Одним з найважливіших чинників впливу мінливого зовнішнього середовища є скорочення майже за всіма видами ресурсів: зниження кількості абітурієнтів; скорочення та старіння професорсько-викладацького складу (ПВС); скорочення обсягів фінансування. Все це призводить до загострення конкуренції на ринку освітніх послуг за обмежені ресурси та необхідності розробки більш ефективних методів управління вищим навчальним закладом.

В основу стійких конкурентних переваг сучасного ВНЗ покладено відносини з зацікавленими сторонами (споживачами освітніх послуг та інших продуктів що надає ВНЗ, ринок праці, постачальники інших ресурсів), що забезпечують доступ до найкращих ресурсів.

Для діяльності ВНЗ потрібні відповідні кошти, так само вони потрібні для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ВНЗ. Отже, для дотримання належного рівня фінансово-економічної безпеки бюджет ВНЗ має, як мінімум, дорівнювати сумі коштів на ведення основної діяльності і на захист від загроз цій діяльності. Якщо бюджет менший, то є підстави говорити про послаблення рівня фінансово-економічної безпеки ВНЗ.

Уряди європейських країн розуміють необхідність освіченості та розвитку людського капіталу, а тому витрачають значні суми державних коштів на підтримку національних освітніх програм, надають пільги з оподаткування тим, хто займається процесом організації освітньої діяльності та наукових досліджень. Дуже часто за кордоном фінансування вищої освіти здійснюється через підтримку студентів (індивідуальні гранти, іменні стипендії, пільгові кредити тощо), тобто за непрямим методом [15, с. 142].

Розглядаючи проблеми фінансування вищої освіти варто зазначити, що воно залежить від багатьох факторів, що самі по собі є продуктом залежності від ефективності управління на всіх його рівнях. Аналізуючи фактори, що визначають можливості фінансування освіти, професор М. Ф. Степко наводить такий перелік основних з них:

- валовий внутрішній продукт (за прогнозами ЮНЕСКО високого рівня національного добробуту досягнуть країни, в яких відсоток осіб з вищою освітою серед працюючого населення становитиме 40–60 %);
- принципи формування державного бюджету;
- податкове законодавство;

– стан мережі та типи вищих навчальних закладів (проблеми концентрації матеріальних та інтелектуальних ресурсів вищих навчальних закладів, їх укрупнення, перепідпорядкування одному центральному органу державного управління освітою з метою більш ефективного розподілу і використання коштів вже давно стоять на порядку денному органів управління, але поки не знайшли свого вирішення в Україні);

- порядок формування обсягів державного замовлення;
- стан взаємодії ринку праці та сфери освіти;
- місце вищого навчального закладу в різного роду рейтингах;
- рівень доходів населення (з іншого боку, очевидним є зворотний зв'язок, рівень освіти населення є одним з показників його добробуту) тощо [16, с. 45].

Таким чином, оцінювати фінансово-економічну безпеку ВНЗ можна за результатами порівняння величин його планового та наявного бюджетів. Величину дефіциту бюджету ВНЗ (у відсотках до планової величини) можна вважати показником його фінансово-економічної безпеки. Зі зростанням дефіциту бюджету, можна стверджувати, знижується рівень фінансово-економічної безпеки ВНЗ.

Додаткові фінансові ресурси, що отримує ВНЗ, є фактором посилення його фінансово-економічної безпеки як з погляду можливості їх спрямування безпосередньо на потреби системи економічної безпеки ВНЗ, так і з позиції їх використання в освітньому процесі та закріплення позиції ВНЗ на ринку освітніх послуг. Підводячи підсумки варто зазначити, що однією з проблем, що потребує вирішення у сфері управління фінансово-економічною безпекою ВНЗ у сучасних умовах функціонування, є якісне формування фінансових потоків на всіх етапах здійснення освітньої діяльності. Нині ця проблема набирає суттєво іншого значення у зв'язку з тим, що економіка країни переходить в іншу площину – вона все більше перетворюється на інноваційну. Звичайно, це змінює і потребує модернізації (ймовірніше навіть докорінного перетворення) всієї системи фінансування освітніх закладів.

Здійснення сукупності дій щодо запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ не повинне зводитися до простого реагування на них. Необхідні науково обґрунтовані процедури з їх передбачення, врегулювання, пристосування діяльності ВНЗ до мінливості зовнішнього оточення. У зв'язку з цим важливого значення набуває теоретична розробка проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ, змістом якої є закономірності, принципи, функції, форми та методи цілеспрямованої діяльності з запобігання, послаблення та захисту від загроз діяльності ВНЗ.

У свою чергу, сукупність таких дій безпосередньо залежить від оцінок загроз – їхньої значущості, ймовірності реалізації та її впливу на діяльність ВНЗ. А такі оцінки є результатом не лише певних формальних процедур, у цьому випадку потрібні управлінська інтуїція, знання, уміння, навички, компетенції та нестандартне мислення фахівців з економічної безпеки ВНЗ, сприйняття їх аргументів керівництвом ВНЗ. За їх відсутності виникають дві однаково не-

приємні для ВНЗ ситуації: марне витрачання коштів при переоцінці загроз або втрата часу, який складно, а іноді й неможливо замінити ресурсами іншого виду (наприклад, грошовими коштами), при недооцінці загроз діяльності ВНЗ.

Економічна діяльність вищого навчального закладу в сучасних умовах не тільки здійснює вплив на якість реалізації освітніх програм, але й визначає соціально-економічний розвиток території регіонального масштабу. Розробка інноваційних проектів та технологій, постійна модернізація виробництва на основі нових знань стає основним виробничим ресурсом та провідним джерелом зростання різноманітних галузей економіки.

Все це, а також конкурентні умови здійснення науково-освітньої діяльності ВНЗ висувають певні вимоги до його фінансово-економічної безпеки. Індикаторами фінансово-економічної безпеки ВНЗ можна вважати економічну незалежність, фінансово-економічну стабільність та стійкість, здатність до саморозвитку та прогресу. У свою чергу, тіньові економічні явища у ВНЗ повинні розглядатись у сукупності індикаторів економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Водянова В. В. Экономическая безопасность. Системное представление / В. В. Водянова. – М. : ГУУ, 2010. – 177 с.
2. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання [Електронний ресурс] / В. П. Мартинюк // Економіка. Менеджмент. Підприємство. – 2013. – № 25 (II). – Режим доступу : <http://emc.ucoz.ua/pdf/252/24.pdf>.
3. Загородняя А. А. Совершенствование управления конкурентоспособностью и эффективность деятельности ВУЗа [Электронный ресурс] / А. А. Загородняя // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 3. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1568>.
4. Кузьминов Я. И. Проблемы отечественного образования / Я. И. Кузьминов // Конкурентоспособность и модернизация экономики. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – Кн. 2. – С. 113–115.
5. Карпунина Е. С. Инструменты обеспечения экономической безопасности высших учебных заведений в современных условиях : дис. ... канд. экон наук : спец. 08.00.05 / Екатерина Сергеевна Карпунина ; РГТУ. – М., 2010. – 157 с.
6. Терентьева Т. В. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе [Электронный ресурс] / Т. В. Терентьева, М. Н. Кулакова // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7123>.
7. Шпильберг С. А. Кадровое обеспечение инновационных процессов в современной экономике : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Шпильберг Светлана Ароповна ; Московский гуманитарный университет. – М., 2006.
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014-2015 навчального року : статистичний бюлетень. – К., 2015. – 169 с.
9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013-2014 навчального року : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 165 с.

10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012-2013 навчального року : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 188 с.
11. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011-2012 навчального року : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 219 с.
12. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010-2011 навчального року : статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2011. – 207 с.
13. Грищенко І. М. Дослідження практики матеріального забезпечення і підвищення суспільного статусу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів / І. М. Грищенко // Вісник КНУТД. – 2015. – № 6 (93). – С. 53–64.
14. Тарасенко І. О. Сталій розвиток підприємств легкої промисловості: теорія, методологія, практика : монографія / І. О. Тарасенко. – К. : КНУТД, 2010. – 390 с.
15. Черниш О. В. Сучасний стан та проблеми фінансування вищої освіти в Україні / О. В. Черниш // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 4, т. 3 (178). – С. 141–144.
16. Грищенко І. М. Теоретико-методологічні основи інноваційного розвитку освітніх послуг в Україні / І. М. Грищенко // Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАПН України І. М. Грищенка. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 478 с.